

Վիճարէ. ու նարօտ առնէլէքն Ա սմագ: Դար-
ծեալ գագայ՝ ալ շատ չի կէնայ հարսնիքն ան-
պատճառ:

13. Թ. Գ. ում բուռնորեն այս է, օր գիդաց-
վի. Ը լալէիսէն ալ շատ շիբլլ հարսնիկքն: Ու
գիտացվի ան Ը լալիւիրն Գ իսաշուհն տան, Ու
սի փեսիւնը, Գ փեսին Տօրը կամ աղբօրը ձէրը
տան ու ինքը ու օգէշլլայ նայ պի տայ. ու Ս
մը վազահէն տան: Դարձեալ գիտացվի օր օրկայ
սէղէ գան հարսնաւ. Թէ ի հօս, Թէ ասպից
օղկայ տեղ նայ հարսնվորացն ամէնին լալիւի
տան ու Գ օրը գարնուհն ինչ լալիւի օր տան առաջ
նայ անօր միայ, այ շատ լալիւի չի տան:

14. ԺԻՆՈՒ ՔՈՆԿՐԵՆՍԻՅԱՆ ԵՐ զԻՄԱՏՎԻԼ
ՀԻՄՆՈՒԿՈՒՄԵՆ ՀԱՐՍՆԻՔԵՆ ԺՐ ԶՈՒՓՁ ՄԱՐԴՐԱԴԻՆ
ԱՂ ՀԱՄ ՆԻՄԻ: ԵՂ զԻՄԱՏՎԻԼ ՈՐ ՈՒ ԶՈՒՓՁ խաշ-
ԼՈՆ ԶՆԵՆ, ՈՒ ԶՈՒՓՁ ԿԻՆԵՆ ԺԻՆՏՅՈՒ ՈՒ ԶՈՒՓՁ
ՀՈՐԻՔ ԿԻՆՏՅՈՒ, ՈՐ ԸԼԻՆՈՒ ԺԻՆՏՔԻ: ԿՎԱՄ ԹԵՆ
ՈՐ ՈՒՂԿԱՅ ԴԻՆԵՆ ԵՔԵՐԵՆ ՂՏԱՐԱՐ ՆՄԱՅ զԻՄԱՏՎԻԼ ՈՐ
Թ. ԶՈՒՓՁ ՄԱՐԴՁ ԶՆԵՆ ԽԱՂԼՈՆ ՈՒ Թ. ԶՈՒՓՁ
ԿԻՆԵՆ. ՈՐ ԸԼԻՄ ԱՂՎԻ ԺՐ ԶՈՒՓՁ. ԿՎԱՄ ԹԵՆ
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՄԵՆ ԱՂԻՔ ԴԻՆԻՔ ՄԱՐԴՐԱԴԻՆ ԱՂ ՀԱՄ
ՆԻՄԻ. ՈՒ ՎՈՐՈՒ ՈՐ ՀԱՐՍՆԻՔ ԽՂԵՆԱՅ ԳԱՂՈՒ ՆՄԱՅ,
ՀԱՄ ԸՄԱՂ ՀԻՄՆԱՅՐՈՒՄԵՆԱՅ:

15. ԺԵ ում բունդեն այս է, օր գիտաց-
վի. օտընվորաց Տարկին ունենայ իաշլուն Զ
ձուֆդ մարտըրով գալու. կամ Տարսի Տարն Բ
մարտըրով: ալ մօտիկ բարեկամնն իրեն զվզօր
ուզընայնայ. ու այլն օտընվորաբուն ունենան նորէ-
լու զէ այնն. ու այլն ուս պատրհնն:

16. ԶԶ ում բռնեղեն այս է, որ գիտացվե-
աղվեսն ան պիրովն առնու ուսգից օր աղչիկն
ըլայնայ. ետրը լալին ան վադահը առնու
ուրուխ օր պսակին օրայ նայ:

17. ԺԷ ունի գիտացվի օր խաչուին մօտ
 թեմօնով՝ ալ շատ չէր թան ու խաչուն ալ, ալ
 շատ Գ բարեկամն չի ձենէ թերմօնի վրայ:

18. ԺԸ ԲԱՆԴՆԵՐ ՆՅՈՒՆ Է՝ ՎՈՐ ԳԻՒՄԱՅՎԻՆ
ՀՆԻՄԻՔԻՆԵՐ ԱՆ ՀԱՄ ՀԱՐՍՆԻՔԻՆ ԳՕՄՈՎ՝⁵ Ի ԿԷՆԱՅ՝
ՆՈՒՄԱՅ ՀԱՐԻՔ Է ՎՈՐ ԳԱՆՂՆԵՐ ԸԼԱՆ՝ ՈՒ ԱՄԷ՝
ՆՈՆ ԴԻՄԱՅ ԱԷ ԱԷՔ ԳԱՆԱԴ ԴՆԻՆ ՈՒ ՎՈՎ ԻՐԵՆՆԵՐ
ԲԱՐԷԿՄԻՆ ԽԱՎ՝ ՆՈՒՄԱՅ ԳԱՆԱԴՐԵՐ ԴԻՄԱՅՐԻՆ ԿԷՆԱՅ՝

¹ Այնպիսով առ մեզ դրով շինուած խմորեղենի անօսակ մըն է, զոր հիմակ աւ կը շինեն Դրանսիականիոյ ազգայինը:

2 Ալալաքերէն բառ է կարծեմ, կը նշանակէ, ծառայող, ապրին անդին գաղտը:

8 Այսպէս գրուած է: Եթէ պատիւ բառը չէ, —
պէ՛ն աստե՛ն անասորակոյ՛, պատե՛հ բառն է:

4 Ամենահին չեմ կրնար երեւակայել, թէ ինչ բան է աւ ինչ կը նշանակէ:

Տ ԱՆՅՈՒՆՆԵՐ ՔԱՆՈՒՄԸ

Հի տայ մարտու ալ, կամ թէ լաւուչու՞ սապաշ՞
 Հի տան, զերայ հարսնեցը տերը լաւուչուն կի
 Վիճարէ:

19. ԺԹ. բուհերը այս է, որ գիտացվի
 եփօր փեսան բաշխիք էրթից նայ. Գիտացվի
 ԺԹ. բարդ լրագրվին, տեր տեր օվ. խաշուով.
 վարդաճով կարողներով այս չափի ըլնան ռ. ԺԹ.
 մարդուն սեփն ունենայ խաշուն վիճարկելու. և
 մաճարի. Գարձիակ պարկերաբեակ՝ 3 ավլի առպակ
 ԺԹ. մարդ ածիլվին. ու ավլի և մաճարի վիճարե
 խաշուն: Եարը աւլիցք բան չունենայ խաշուն
 վիճարկելու. աս իրարաբեի:

20. Ի ում բուհերն. Ունենայ տեր տերըն
զգրորէնքն պէրնայ տալու:

21. ԻԱ ումն. գիտացվի որ կտրըճներն
աւէտիս քալին նայ. Ա աւէտիս մը ասին. ու Ա
Գօրինտաթ¹ մը Ա տունըն ալ Հատ Հասին, —

ՅՈՎՀ. ԱՆԵՑԻ

У Д Ж Ё Ї Л Р У Ч У Ї

ՓԵՐՍՈՆԱԿԱՆ ԲԵՐՈՎՈՐՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ԻՐ ԳՆԱԲԱՐԻԹՆԵՆ

შედეგები

[illegible]

Վերը ցույց տուինք, որ Հայոց թագաւորները եւ կաթողիկոսները ժամանակագրութիւնը, որ մեզ տալիս եւ Մ. Խորենացին, ոչ միայն սուտ եւ հակապատմական, այլ եւ որոշ նպատակով հնարուած եւ նոյն իսկ խորենացուն ղաւեւ մեր յօդուածի վերջում ցույց տուինք, որ Խորենացին սուրբ ԅուսէան սպանութեան պատմութիւնը վերցրել եւ փառաստացի եւ ըստ իւր ճշաշարժի փոփոխութեանց եւ ենթարկել։ Այժմ գլխից եւ քննել Խորենացու Գ՞ քրքի բ—ծէ գլուխի խորհրդները։

Արդ, առաջինը, որ Մ. Խորենացին սուրբ Յուդաթի մահից մինչև Խոսրով Կոռակի գահակալութիւնը 2—3-րդ դար (343—345) անիշխանութեան ժամանակամիջոց է սահմանում:

¹ Լաւոս չի՝ կը նշանակէ երաժիշտ, երաժշտութիւն:

3 Կարծեմ, Հունգ. ՏՅՅԵՆՔ քառն է, Հրամանն, պառ.
կանն էր Նշանակէ: Իմաստն ան է, որ Երաժիշտ-
Հրաման կամ պատուէր լլամն, որ սկս կամ այն
կը գարնէն:

• Borbély Հռենգարերէն՝ կամ berbjar (սանկ, բ) վալարերէն բառն է, որ սափրիչ կը նշանակէ:

6. Լսանել գրուած է: Ամենեւին շեմ կրնաք երեւա-
թէ ինչ նախադասութիւն ունի:

դէտք և նկատել, որ խորեն նային այստեղ տրամաշարադրան հակասում է փաստոս Բիւզանդացուն, որին համեմատ (փաստ. Գ, գ.) սուրբ Յորգատին անմիջապէս կտորոգում է իւր արժանաւոր որդին խորով կտակի, եւ այս՝ առանց Հռոմայեցւոց կայսեր միջամտութեան: Խորով կտակի թագաւորութեան ժամանակ տեղի են ունենում Հայաստանում ներքին եւ արտաքին խռովութիւններ եւ պատերազմներ, բայց քաջ Արշակունին կարողանում է իւր անհնազանդ նախարարներին զսպել, եւ թշնամիներից իւր երկիրը պաշտպանել: Ահա այդ խռովութիւններն եւ պատերազմները (փաստ. Գ, գ.): Առ. Իշխան Մանուկը Գրգիս եւ Նահապետ Գրգիս միմեանց դէմ կատաղի պատերազմ են սկսում: Խորովը կտակի եւ սուրբ Արթուրն անցաւ են ուղարկում Երեւելի Ալեքիան եպիսկոպոսին, բայց երբ ապստամբ նախարարներն Ալեքիանոսին անարդանք յետ են դարձնում, այն ժամանակ Խորովը թագաւորը նոցա դէմ զօրքով ուղարկում է՝ զՎաչէ, որդի Արտաւազայ, զնահապետ Մամիկոնեան տոհմին՝ յազգէ սպարապետութեան Հայոց, զմեծ զօրավար զօրաց իւրոց, սատակել կորուսանել զազգն երկուսան: ¹ Վաչէն ճշգրտեամբ կատարում է իւր թագաւորի հրամար, այնպէս որ «ոչ թաղոյր զերկոցունց տոհմաց զորձ կորին եւ ոչ զմի, ոչ, երբ «Սննու Երշուհի» Մաղքթաց զմի, խնայ (Ալմանց) թագաւորը, սուրբ Գրգորիոսն նահատակելով, անհամար հրոսակներով Հայաստան եւ արշաւում, որպէս զի այս երկրին աւերէ եւ կողպատէ: Վաչէ Մամիկոնեան սպարապետն եւ իւր քաջ նիզակակիցները բարբարոսներէ հրոսակներին վաղարշապատի մօտիկ գտնուող Օշական բերդի մօտ սրի են մատնում (փաստ. Գ, Գ, Գ — Գ): Այս դէպքից մի տարի յետոյ Դաւթի Բաշտիւնաց նահապետը դաւաճանելով իւր թագաւորին, ձեռք է տալիս Պարսիկներին թագաւորն իւր Վաչէ սպարապետն եւ նորա նիզակակից Վահան Ամատունու օգնութեամբ՝ Բաշտիւնաց ծովի ափին, յաղթում է Պարսիկներին, Դաւաթնէ բռնում եւ քարկոծում է, «եւ զազգ նորա եւ զկին եւ զորդս գտանել յամրոցի անդ իշխանին ընտունեաց՝ յանուանեալն յԱղարատ կղզոյ: Ի նաւ ելելով Վաչէ սպարապետն, անցեալ ի կղզին՝ առ հասարակ ոչ զէգ թողոյր եւ ոչ զարու: Եւ այսպէս բարձաւ ազգատոհմ նախարարութեանն

այնորիկ եւ զտուն նոցա յարքունիս կայան, (փաստ. Գ, Գ, Գ): Դ. Սարանից յետոյ «ապստամբնաց յարքայն Հայոց մի ի ծառայոյց նորա մեծ իշխան Աշտիւնաց (Բակուր), որ անուանեալ էր Բագիւն, որ էր մի ի չորից, գահերեց բարձրակէց տաճարին յարունին: Եւ ձեռս յարքայն Պարսից, եւ մասնեաց զարքունի տունն . . .»: Սակայն Բակուրն եւս խորովի «բարեկիր ծառաներից» յաղթուում եւ սպանուում է:

Ահա Խորովը կտակի թագաւորութեան ժամանակ կատարուած բոլոր խռովութիւններն եւ պատերազմները, որ մեզ տալիս է փաստոսը: Փաստոսի մօտ անիշխանութեան մասին, որ իւր թէ տեղի պէտք է ունեցած լինի խորովը կտակի գահ բարձրանալուց առաջ, ոչ մի խօսք չկայ: Իսկ վերոյիշեալ դէպքերը ոչ մի կերպ չեն ապացուցանում, որ Հայոց եւ Պարսից թագաւորութեան մէջ այդ ժամանակները պատերազմ լինէր գրգռուած: Դաւաթնէ եւ Բակուրի ապստամբութիւնն եւ Պարսից հետ միանալ ապացուցանում են միայն, թէ Բիւզանդի ծածուկ որդայթներ եւ բարձր Հապուհ Երկայնակեացը (310—379) Հայոց քրիստոնեայ թագաւորութեան դէմ¹, որի դէմ սակայն յայտնի պատերազմ սկսել էր կարող. ոյով հետեւ Հայոց թագաւորն Հռոմայեցւոց խայսեր զաշնակիցն էր 297 թուականին կոած խաղաղութեան դաշինքից ի վեր: Արդ այս խաղաղութեան դաշինքը տեւեց ամբողջ 40 տարի (297—337), մինչեւ Կոստանդինոս Մեծի մահը, որից յետոյ Հապուհ մի տարի պատրաստուելով, 338 թուականին յարձակեցաւ հռո-

1 Ուկրէնիկ գրուող Ձապան մի անգլահասակի յիշատակարան ցոյց է տալիս, որ Հապուհն արդեն սուրբ Յորգատի կենդանութեան ժամանակ այս ստակ խաղաղութեան թագաւորութեան էր հետեւում, այսինքն յիշատակում հոյ նախարարներին իրենց թագաւորի դէմ ապստամբելու, որպէս զի քրիստոնեական կրօնը չարքաւորաց հետաւորութիւնը հապուհում: Հայոց նախարարները մէջ գտնուում են այնպիսի, որոնք Հապուհի հետքին զօրծի են դառնում, որոնց որդայթներն են զՎաչէ Գրգորիոսը, որոնք Բագիւնի թագաւորը: «Զարք Բագիւն, ասած է այս յիշատակարանում, «հրամանաւ Հապուհ խորհրդեան ապաւանեւ զՅորգոր, եւ միանալով անդին զԿոստանդինոսի հետ: Կոստանդինոս յայնչարհիս Հայոց . . . միանալով ազգայն Սիւնեաց կողմանց, որք առաւել հրամանաւոր տարք Հապուհ լինէին, փառն աշխարհիս իւրեանց խաղաղակա ձեռքն: Եւ այսինքն: Յետ այս յիշատակարանը է, Սարգիսեանի մօտ, Ալմանեակեաց եւ իւր բարձրագոյն զաշնակից, եր. 187 եւ «Բագուիւնաց 1851, Պր. Ա. էջ 75: Ինչպէս ասեմ ըստ ըստ, այս յիշատակարանն եւս վերաբոլիք են Մ. խորհրդան: Գրքին: Սակայն խորհրդանց այս ստակ զեղեցիկ պատմութեանց համար հաշիւ չունի, այլ նորա հաշիւը զարգացած է միայն անտեղի առասպելներն եւ գրականական պարբերակ մէջ:

1 Այս դէպքից առաջ Փառտոս Գ, Գ պատմել է սուրբ Արթուրնի փոստգուծելը Յարմուտ:

մեկան կայսրութեան սահմանների վերայ՝ Այս այս թուականին վերգովուեցաւ եւ Հայաստանի խաղաղութիւնը. որովհետեւ, ինչպէս ասացինք, Հայոց թագաւորը Հռոմայեցւոց կայսեր դաշնակցին էր եւ Հռոմայ խաղաղութեան ժամանակ շարժու չէր կարող Հայոց թագաւորի դէմ պատերազմ սկսել, առանց Հռոմայեցւոց հետ կռան գաշն խախտելու: Մերա մար եւ Մարքարտ (սեւ «Հանդէս» 1897 Յունւար եր. 8) կատարելով իրաւամբ փաւտտոս Գ, ժա յիշած մեծ եւ արինահնդ պատերազմը Հայոց եւ Պարսից մէջ, որից յետոյ շուտով մեռաւ խորովը կոտակը, Համարում է եւ թանկ 338 թիւին, երբ սկսուեցաւ Պարսից եւ Հռոմայեցւոց մէջ 25ամայայ (338—363) պատերազմը: Այս մի զօրեղ argumentum e silentio է, որ 297—337 թիւը, այսինքն մինչեւ խոտովը կոտակի վերջին տարին, Հայաստանը Պարսից յարձականքներին չենթարկուեցաւ: Գաւստտոս Գ, թ խորովը թագաւորութեան մասին գրում է. «Ապա յետ այսորից (վերեւ պատմւել է սուրբ Արիստակիսի խոստովանական մահը) թագաւորեաց խորովը կոտակ, թռն խորովու, որդի թաղի եւ առաքինւոյն Տրդատայեւ: Գաւուր սորա կեաց եւ երեւ հոսանայայտ յաթոռն Տօրն, փոխանակ Տօրն իւր եւ եղբորն իւրոյ, երեց որդին Գրիգորի վրթանէս: Խաղաղութիւն եւ յիւսովին, մարդաշատութիւն եւ առողւորութիւն, պողաքներութիւն եւ ստացածաշատութիւն եւ շահակներութիւն, եւ մեծն աստուածաւոր պատմու ի հաճայատաւարն բարութիւն յամս յաւուրս սոցա անեալ իսպմացաւ, Այսպէս ուրեմ ըստ փաւստոսի՝ ոչ այն Տրդատս մահչից յետոյ Հայաստանում իդին անիշխանութիւն չէ սկսուել, այլ եւ խոտովութեանակ մինչեւ նորա վերին տարին Հայաստան խաղաղ գրութեան մէջ է գտուել: Խորենացին փաւստոսի պատմած բոլոր գէպերը պատմում է նշն իբրեւ, բայց այնպէս իսկ տարբերութիւններով, որ մարդ փանգաւայն շուարած է նիւմս: Ի գուր կը լինէր, աշխատել Մ. Խորենացուն հայտնեցին փաւստոսի հետ. որովհետեւ անկայանի նմանութեաց հետ անն նաեւ արմատական մեծ հակասութիւններ, այնպէս որ մէկի պատմածը միւսի պատմութեան յեղբուքն է ուղղակի: Այս հակասութիւնները սուսինն էր, ինչպէս տեսանք, Խորենացու յի-

¹ Յէս սյոս պատերազմի մասին Հ. Գաթրճեան, Յիւզեբական Պատմ. Բ, 179—180, Մոմէն, Պատմութիւն Հռոմէական (գերմ.), V, 443—445:

շած 2—3 միւս, անկէտես-իւնը; ք. Վերոյիշեալ բոլոր գեպքերը (երեք նախարարութեանց ազգահաստութիւնը, սուրբ Վրթանիսի Զարնուս վտանգութիւն, սուրբ Գրիգորիսի նահատակութիւնը, Բակուր բքեշիի պատմամբութիւնը) խորենացին կատարած և համարուած ու ինչ խորով Կորովի Ռեֆորմար-իւն ծանօնի, այլ նորոգութիւնը առաջ անկէտես-իւն ծանօնի: Գ. Սուրբ Վրթանէս, որ ըստ փաստոսի կ'աթուղիտացի "յաւառք" խորով Կորովի, եւ մեռա Տիրան Ռեֆորմար գահալորութիւնից առաջ (Փաւստոս, Գ, Ժ—ԺԲ), ըստ խորենացու" ընդհակառակ կ'աթուղիտուել է արդէն սուրբ Տրդատի որով եւ Տիրանի Ռեֆորմարութեան ժամանակ եւս 3 տարի պարելով, ապա մեռել է (տես "Հանգեւ", 1897, Մարտ Ե, 84): Եւ Դ. Ըստ խորենացու" Մամիկոնեան տան սպարապետութիւն եւ Մամիկոնեան սպարապետներ (Սրտաւազ, Վաչէ, Վասակ) ցոյտ թիւն ունեցած չեն: Այս հակասութիւնները շատ ուշացուր են եւ պէտք է օոցա վերայ լըջնել յապարակիւ դարձնել եւ ցոյց տալ, թէ ինչ պատճառներով նորա առաջնութիւն են. եւ պատմաբանը փաստոսի պէտք է հետեւէ, խորենացուն առանց յաղորդութեան թողնելու, թէ ընդհակառակը Սուրբ Համար մեք Համեմատնք խորենացու պատմութիւնը փաւստոսի պատմութեան հետ.

Փոքրորակ Գ, Բ և Զ
...արժանի եղելով չիրիզմանու
հեղափոխ. եւ Ժմիւնդ-գիրգորի
է Դարանայեցեայ գաւառի...
...եւ որպէս Արտաշէս
որպէս ի նորակ իսկ խառն
Հաւանքանու հազան խորշ,
եւ որպէս ըստ Երփօյ
գաւառի, եւ եղին զնա
յԵմիւնդ գաւառի և Թմիւ
ասի, քի կալուածս Գրե-
գորի հօրն իսկ...
...Խովոր էն եպիսկոպոս-
պետն է Կայր... պատուի
զնախ տեղից, որ յառա-
հին տեղից կայրեցայ
կայրն, եւ ապա յառեւ
աստուածան, Թմիւնդ
սրբեցան, եւ եղին ասու
ազնիւնց եւ արեւ յառից
սրբեցան ումը: Մասնա-
ւանդ յայն քի գիտանա

1 Փառաստառ յամենախիղճ յիշում է, որ ինչպէս Աւ-
տիլափ մայր եղեղցին, այնպէս եւ Յովհաննէս Կիւրա-
ղիայաբանը Սուրբ Գրգորոսն եր շինել, սր. Գ. Ժ. 4. «Ի մեծ
մարգարէանոցն Յովհաննէս, որ եր նախ շինեալ (ի Գրգ-
որոս) տուն ազօր յիշուի»:

Գ. ԹԳՐԹ ԳԻՐԻ, Զ, 14-19 հ. Ա. Կոմարան Զար
Յոհաննու, ԺԸ, 8:

Հայաստանի Հանրապետության Հանրային Կրթության նախարարության հրավերով

ստեղին յեկեղեցին ժողովել
ի յիշատակ սրբոց... առա-
ւել եւս ի Իջեւ տաճարե-
րան տաճարն Յօնանեան...
այնպէս եւ ի վայրան
մարտիրոսացն... :

[illegible][illegible]

Արդ, որ այստեղ խորենացին փառաստի պատմութիւնն ամբողջում է, այդ անուրանալի է: Բայց ի բառացի նմանութիւններից՝ այդ երևում է նաեւ նորասերից, որ խորենացող պատմութիւնն այստեղ վերին աստիճանի ձգ գգուած էւ անորոշ է, զեւտը է նկատել էւ այն, որ խորենացին, չնայելով իւր համառօտամոլութեան՝ այստեղ կրկնում է սուրբ Արիստակիսի Թաղման սեղօց, որը նա արդէն Բ, զա՛ յիշել էր, եւ այս նշան է, որ խորենացին փառաստի պատմութիւնն աչքի առաջ ունենալով, ակամայ կրկնում է այն, ինչ որ առաջ արդէն պատմել է: Խորենացող պատմութեան մէջ մի հետք անգամ չկայ, որ ցոյց տար, թէ նա բաց ի փառաստից՝ ուրիշ զաբիւր եւս ունեցած է իւր ձեռքին. բայց կամ թէ անտեղութիւններ: Եւ իրօք, սուրբ Վրթմանէսը Զարեմտի՝ սուրբ Տրդատի մահը լսելով, ինչու է Եփեղեաց գաւառը վալցում: Զէ՛ որ նա փոխանակ Թիւ աւանի՝ Վաղարշապատ պէտք է շտապէր, ուր դրուած էր ինչո՞ւր տարն առն գողը: Ո՞րն է «այս լեւան», Տրդատ համար «այն յերսն քնակիչներ», կամ՝

հալք, յարեւն ազգ յազգի
վերայ նախաբանին և կո-
տորեւ զմիմանս. ուստի
եւ երեք Գահ/ի, որ Յնոս-
նախն եւ Մանուկն
և Որդոսն անուանեին,
սպառնալ Բոյնն ի մի-
մանս:

Նուսմ են վերթանխիսն սպաններ, ի՞նչ պատճառով
երեք տոհմերը միմանից գեժ են եխում, եւ
ի՞նչ եղանակով միմեանից ոչնչանում են. մի-
թէ նոցանից մէկը չկարողացաւ միսին յաղթել,
ոչնչացրենք եւ ինքը կենդանի մնալ:

ԱՅՊԻ, սղբա անորոշութիւններ եւ մթութիւններ են, որոնք նկատմամբ մենք նոյնը պէտք է ասենք, ինչ որ կարելիքը խորենացու Պայք դարձի պատմութիւնը քննելով՝ ասել է. այսօրինքն՝ «այս ոճով միայն այն ատեն կը գրէ մէկն, երբ համառօտ քաղաքացի կ'ընէ, եւ ոչ երբեք»։ Երբ ազատ յանձնէ կը պատմէ՝¹։ Այս բոլոր դէպքերը փաւստոսի մօտ ոչ միայն պատմուած ենք գտնում նոյն խորով, այլ եւ քաջ պատճառաբանուած. սուրբ մթմանիսի վերայ յարձակուողները՝ քրմերի տոհմերը են, որոնք ուղամբ են Գրաւանական եկեղեցու հովուին պայաննել։ Բրնաւագեանք եւ կրդուեիք անձեռտ են լինում ոչ թէ միմանցից, այլ խորով կոտակի հջամանով իրենք անհապանդութեան պատճառաւ. իսկ Բգնեւեիք՝ իրենք դատարմէ նազապետի դաւաճանութեան պատճառով, նորիցէս խորովով կոտակի հջամանով։ Բայց խորեւնացին նպատակ ունենալով ցոյց տալ, որ Տրդատ քրիստոսապսակ արքայի մահով Հայաստանում ամէն բան տակնուվայ է լինում եւ անխնայութիւն է սկսում, որից ազատողը լինում է ոչ այլ որ, եթէ ոչ՝ մենք մթմանեցը, խորովով կոտակի Բգաւադուրեւեան խաճակ կատարած դէպքերը փորձարում է նորա Բանակաւորութիւնից տալով, երեսակայական անխնայութեան ժամանակ (343—345), խորդախութեամբ ի մի ձուլելով նաեւ երեք տոհմերի ազգահաստութիւնը։ Այս նպատակով եւ նաեւ սուրբ մթմանիսին, որն ըստ փաւստոսի կամօղիկութեց՝ «յաւաթաք անարով կոտակի եւ մեռաւ Տիրանի գահ յարձրանալուց առաջ, նա կամօղիկոսացրնում է Տրդատի օրով եւ գերեզման է ուղարկում Տիրանի թագաւորութեան երրորդ տարին», որպէս զի այսպէսով մթմանէս հայրապետին միջոց պայ երկու անգամ հայրենիքը կորստեան վտանգից ազատելու, թագաւորեցընել տալով խորովուին եւ Տիրանին։

1 «Հանդես Ամս.» 1893 յաւելիւ հր. 181:

* Տես մեր անդրադարձը: «Հանդէս», հր. 84:

3 Սուրբ Գրիգորիս նահապետեցու (Թիւնը փոքանւ-
նայի օրինակ է Դ գարու հայ անվահեր քարոզիչների կեանւ-

որոնք ըստ փաստասրի տեղի ունեցան խառնով
կտրախի խառնարանի մասին (Փաստ. Գ. 2

թիւ), որոնք աւետարանի զինքով զինուած՝ աւետարանի
լայր՝ արտաքին իրաւունքներ հետաքրքրելի թելի մէջ,
այսինքն հիշելով, կենդանի առեւտրի փոխանակումը: Որքան
անուշաքանակ է մեր զուգահեռակա պատմութեան հաշիւը, այս
պարտաւոր պատմութիւնը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Փաստասր Գ. 1-ը

Երէջ տրեմ (Վերջինիս) Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Իսթրալի Գ. 1

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Իսթրալի Գ. 1

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Փաստասր

Այս իրաւունքը (Փաստասր) եւ լուսն բանից
զարգացի իրաւունք. եւ հաշիւն յի-
մանից, հաշիւն իրաւունքից
զարգացի իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Իսթրալի Գ. 1

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Իսթրալի Գ. 1

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Այս իրաւունքը (Փաստասր) եւ լուսն բանից
զարգացի իրաւունք. եւ հաշիւն յի-
մանից, հաշիւն իրաւունքից
զարգացի իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Փաստասր

Այս իրաւունքը (Փաստասր) եւ լուսն բանից
զարգացի իրաւունք. եւ հաշիւն յի-
մանից, հաշիւն իրաւունքից
զարգացի իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

Իսթրալի Գ. 1

Գործերն հնամ յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը Արեւմտեան
է մարտ փան հազարեր ա-
ռաւելի արեւմտեան, բարե-
հաստ, եւ ցոյց տալ, որ
Արեւմտեան յիշխողա-
տիւնն իրաւունքը (Փաստ. Գ. 2) մի միայն մի կե-
նդէն է հետաքրքիր, այն է ցոյց տալ, որ Յորատի մահից յե-
տայ Հայաստանում տնտեսական թիւն է սկսուում: Որ խո-
նարանը այս պատմութիւնն էր ան փաստասրի է վերջերէ,
այդ երեւում է նաեւ բառացի նմանութիւններով:

եւ (Թ), փոխադրում է անխնայութեամբ ծանօտե-
լի (Խոր. Գ. 1 և Գ. 2): Խորհրդանշան իրան "Առեւ-
տրան ունի Արեւմտեան", որի հետ Տրդատը Գործ-
քորհին "արեւելեայ հիւսիսային կողմերը",
"Փայտակարան" է ուղարկում, փաստասրի "Առ-
եւտն Արեւմտեան" Մարգարեաց թագաւորն է:
Սուտ է Գ. դարու եկեղեցական պատմութեանը
հակառակ են խորհրդանշան այս խաղերը, թէ
Տրդատը "յանկուր թիւն աւուրցն հայրենով պա-
տանդն (Գործքորհի)" պարտաւոր զինքն վարկա-
նէր, որով հետեւ սուրբ Յուսէփն եւս մանկու-
թեան հասակում հայրապետութեան գահը
բարձրացաւ եւ այդ բանը բնաւ "պարականոն",
համարութեամբ: Հեղինակն ապրելով այնպիսի
ժամանակ, երբ արդէն պարականոնութեան
հարցը ծագել էր, իւր դարու գաղափարները
ներմուծում է Գ. դարու պատմութեան մէջ:
Այս տեսակ կեղծիքների պատահում ենք խո-
նարան մտ ուրիշ անգամ եւս. օրինակ՝ Գ.
1-ը նա Մեհհրուշտի գաւառների համար ասում
է, թէ նա հրամայեց Հայոց, որ "մի որ իշխես-
ցէ յոյն խոսել կամ լուսնային": Բայց ինչպէս
կարող էին 367—369 թ. Հայք յուսնակներին
թարգմանութիւններ տան, քանի որ Մեհհրու-
շտի նշանագրերը գնանուցան 407 թ.ուն,
որով եւ ծնունդ առաւ հայ գաղութիւնը: Աս-
կած չկայ ուրեմն, որ թերեւս կեղծ կալիքներն
թարգմանութեամբ զբաղուած խորհրդանշան իւր
դարու գաղափարով Գ. դարու պատմութիւնը
հարստացնում է:

Ահա այսպէս խորհրդանշան համարակնով
այն բոլոր խորհրդանշաններն, որոնք գտնուում
են փաստասրի պատմութեան մէջ եւ խաղերայ-
նութեամբ նոյն փոխադրելով իւր հնարած ա-
նիշխանութեան ժամանակը, Գ. դ. հանդէս է
բերում "մեծ Վերջինիս", որպէս զի նա խոս-
րով կոտորել թագաւորացներն տալով, վերջ
զինչ տայ անխնայութեանը: Սակայն "մեծ
Վերջինիս" թուրքերն են: Կոտորանքիս կայսեր
"խայտառակ" պատմականը իրանց աղբիւր ու-
նեցած են միմիայն մեր գաւառական պատմաբանի
երեւակայութիւնն, սուտ եւ հնարովի են: Կայ-
պէս սուտ եւ հակապատմական է Անտիոքոսի,
կոտորանքիս կայսեր պաղատան յարգարէ "ծանր
զորքով" Հայաստան գալն եւ արած կարգա-
դրութիւնները: Այս "ծանր զորքով" Հայաս-
տան եկող զորապետի գործն այն է լինում, որ
ներառելով "Հայաստանում" "չորս սպարապետ-
ներ" եւ վերահաստատում, մէկին հարաւ եւ
զեկում, միւսին հարաւ արեւելքէ իսկ ինքն էլ՝

ճանցած երկուսին վերջնելով, գնում է «Անատրուկ ապստամբի» վերայ: Բայց արի տես, որ յամառ Սանատրուկը չէ հնազանդում Անտիոքոսին եւ թողնելով փայտակարանը, ինքը վազում է Զապուհի մաս: Այս տեսնելով Անտիոքոս, վերջապէս համբերութիւնից դուրս է գալիս: «Տրաման սոյ առի զիշխանութիւն պառակտելոցն նուազեցուցանել, եւ իւր ժողովեալ զՏարկն, առ կայսր գնայ», Բանից դուրս է գալիս, որ այս «ճանր զօրքով» Հայաստան քաջաւորը հռոմայեցի սպարապետի ամենամեծ բարեմասնութիւնը Տարկ ժողովելն է լինում: Թող ներուի մեզ մեր զուամեալ պատմաբանին հակաճառելու, որ Հայաստանն այդ ժամանակ թագաւորութիւն, նախարարութիւն եւ հայրապետութիւն ունէր. եւ մի հռոմայեցի զորապետ չէր կարող այդպիսի անսահման իշխանութեամբ Հայաստանում կարգադրութիւններ անել, Հայոց զօրքի համար սպարապետն շնանկել կարող էր միմիայն Հայոց թագաւորն, եւ ոչ այլ դէ:

(Ըարահնիէ):

Յ. ԴԱՆԱՍԵԼՅԱՆ

ԱՅԼԵԻՄԱՅԻՆ

ՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Մարկոսն այս մատնագրութեան մէջ: — 2. Հայ ազգազական թերթ մը: — 3. Գ. Եւրմեդեզերի մէկ նոր գործը:

1. Մարկոսն հայ յարեւմտա-արեւմտ մէջ: Այս վերնագրով (տ. թերթիս ծածկը՝ «Նոր հրատարակութիւն») յօդուած մը հրատարակած

1 Սորոյն վրձնաւոր նամակն առ Կոստանդնուս եւ նորա պատասխանն անվանեք ին համարել Հոյս Սարգիսեան, Արթուրեզդուս եւ իւր դաշնակ. եր. 250—251, Գորազաւան, քննական զամ. Գ. Եր. 13: Եւսմիտի գեղա Մոհսեան այս թուղթը գրելու ժամանակ: որի մէջ Հայք Կոստանդնուսին գրում են. «յուլ լիթ քեզ պղծման օրով հօրն քս Կոստանդնուս: որ առ միւսմ թոփաւարին Յրգոսոյ, աչքի ռաւալ սուրբ Փառաստ Գ. Իս, ուր տասն է, որ Կոստանդնուսն ստանալով Հայոց թուղթը, նոյա օրեց, «մանաւոր զ լուսնի յիշու գրաւանքն Կոստանդնուսին հաստատութեան, միջոգութեան ի մէջ կայսերն Կոստանդնուսին եւ ի մէջ Բաբարդին Յրգոսոյ եղեալ էր», Հայք Գաթընդեան, Յինդրական զամ. Բ. 468 սուսմ. է: «Անտիոքոս զօրքովը վերապահաց (սուսանեալ ի յարեւմտ-այն յարգարէլ պաշտատն Կոստանդնուս) չէ անծնօթ արտաքին մատնագրութեան, Կոստանդնուս յամ 328 տար օրէնս ինչ գրելով առ Անտիոքոս», Անտիոքոս այս Անտիոքոսն է, որին յարեւմտի մեծ զօրքով Հայաստանն է ուղարկում: Բայց անձնական հեղինակը պատմում է Անտիոքոսի գալուստն ի Հայաստան պատմական համարելով (Յինդ. զամ. Բ. 468) եւ աշխատելով Յրգոս-

է Ermoni, որով Մարկոսին աղանդոյն էութիւնը ընդհանրապէս կը քննէ եւ ի մասնաւորի Եղեւնկայ աւանդութիւնը Մարկոսին վրայ: Եղեւնկայ հայերէն բնագիրը եւ գաղղիներէն (ոչ-այնչափ լաւ) թարգմանութիւնը կը քննէ, եւ կ'ըսէ՝ որ Եղեւնկայ աւանդութեն չի կրնար Մարկոսին վարդապետութեան վրայ կատարեալ գաղափար մը կազմուիլ: Սակայն Ermoni Եղեւնկայ կարուկ եւ խորիմաստ բացատրութիւնները չէ կրցած շատ տեղ ըմբռնել, որ եւ անշուշտ գլխաւոր պատճառներն է կատարեալ գաղափար մը կազմել չկարենալուն:

2. Հոյ-արեւմտա-արեւմտ լիթնի: Prof. Dr. Anton Hermann վից տարի է ի վեր ի Բուդապեստ կը հրատարակէ գերմաներէն լեզուաւ. „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ ազգագրական թերթը, որուն մէջ նաեւ Հայոց վրայ քանի մը փոքրիկ տեղեկութիւններ հրատարակուցան: Այժմ նոյն Ուսուցչապետ միացեալ հունգարահայ լեզուաբան Prof. Dr. Lukas von Batrubányին հետ թերթին առանձին յաւելուած մը սկսած է հրատարակել՝ „Beiträge zur armenischen Ethnologie“ անուամբ, որ առաջին օրու չեալ ժամանակի կապուելու, պիտի հրատարակուի, Իւրաքանչիւր հատորն իրր 20 թերթ (իրր 240 էջ) եւ պիտի արժէ 10 մարկ կամ 12 ֆր (հասցէն Prof. Dr. L. Patrubány, Budapest, I. Karátsonyi-utczta 6.) Առաջին տետրը նուիրուած է

«Միլիթարիստիկ Արքա՛հօր՝ Արսէն Արքեպ.

Այստեանի ի Վիննա, Աթոռակալ Հ. Դ. Ա. Անշանին ի Վենետիկ Ուսուցչապետ Դ՛ Հայնրիխ Հիւրշմանին ի Զորասուրդ Հայկաբանութեան եռասուղներուն:

Գրութ. Պատրուքանեան կը հետազօտէ հետեւեալ բաները Հայ (Տայիմ, բայնէ, իրքեւ հօկող՝ պահապան), Արմէն (իրքեւ արի [պարսիկ] ամիս): Հունգարացիները Հայերը կ'անուանեն՝ հարուս, գրգուս, կամպէս. իսկ Հայերը զՀունգարացիները կ'անուանեն՝ տէկնը: Առեց մեկ նուիրելն է ըստ Պատրուքանեանի՝ հարուս (իրենց հարուսի համար) Գրիգորիէք, կա-այնպէս. իսկ տէկնը է՝ տեղացին, ընդոծինը: Թօգուածադիրը կը հետազօտէ նաեւ՝ Վահագն, Արամիտ, Ասուած, Արեգան, Երկիր, Երկին,

որ յօդորդներ ժամանակ յարեւմտեւ եւ Փառաստի մէջ համեմատութիւն գտնել: Իսկ Հայոց հարկատուութեան ինչորէ մասին անս վար: